

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2019 metai

1

LI

Vilnius 2019

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2019

1

Vilnius 2019

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2019

1

Vilnius 2019

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos mokslų akademijos Rusijos istorijos institutas, Rusija /
Institute of Russian History, Russian Academy of Sciences, Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje: <http://talpykla.istorija.lt/>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2019
© Straipsnių autoriai, 2019

IN MEMORIAM

VILIUS IVANAUSKAS
(1979 08 26 – 2018 11 08)

2018 m. lapkritį istorikų bendruomenė neteko kolegos Viliaus Ivanausko. Nors išėjo jauno amžiaus, Vilius per neilgą istoriko kelią įnešė didelį indėlį į Lietuvos istorijos sovietinio laikotarpio tyrimus. Jis paskelbė svarbias XX a. antros pusės istorijai monografijas, nemažai mokslinių straipsnių, savo neįtikėtina energija būrė kolegas bendriems sumanymams, dalijosi idėjomis, žymėjo ateities tyrimų perspektyvas.

Į doktorantūrą Lietuvos istorijos institute (doktorantūros studijos vykdytos bendrai su Klaipėdos universitetu) 2003 m. Vilius įstojo labai gerai pasirengęs. Buvo baigęs ne tik Vilniaus universiteto istorijos ir antropologijos magistro (2003 m.), bet ir politikos bei tarptautinių santykių bakalauro studijas (2002), turėjo stažuočių už-

sienyje patirtį – pagal „Erasmus-Socrates“ programą 2002 m. penkis mėnesius studijavo Kopenhagos universiteto Socialinės antropologijos ir Politikos mokslų institute. Puikus teorijos išmanymas, literatūros žinojimas ir aiški vizija, ką nori tyrinėti, tapo svarbiais veiksniais, lėmusiais sėkmę pasirinkus tuo metu Lietuvoje dar mažai tyrinėtą sovietologijos tematiką. Svarbu buvo rasti prieigą prie sudėtingos temos, nepasiduoti pagundai kalbėti vien apie represijas ir terorą, pasistengti išvelgti gilesnes latentines politines ir socialines slinktis, kurias išgyveno mūsų visuomenė vėlyvuojau sovietmečiu. Viliui praverė puikus konteksto, literatūros, svetur jau išbandytų paradigmu išmanymas ir taikymas. Tiesa, pradžioje kiek trukdė silpnesnis archyvinės medžiagos pažinimas, nes labiau specializavosi antropologijoje, buvo įpratęs kliautis interviu, lauko tyrimais. Tačiau šis nepatyrimas buvo trumpalaikis, nes Vilius buvo imlus atsiveriančioms tyrimų galimybėms, tad greit perprato darbo archyvuose paslaptis, išsiugdė nuovoką ieškant saugyklų

lentynose „paslėptų“ dokumentų, taip būtiną profesionaliam istorikui. Netrukus jis dirbo ne tik Lietuvos, bet ir užsienio šalių archyvuose. Su Viliumi ne kartą vykome į Maskvos, Estijos archyvus. Tyrinėjo jis ir Gruzijos bei, atrodytų, mums nepasiekiamuose Kirgizijos archyvuose, o stažuodamasis JAV 2012 m. lapkričio – 2013 m. birželio mėn. dirbo ir JAV Huverio instituto archyve.

Puikiai išmanydamas teorines prieigas, jas derindamas su surinkta archyvine medžiaga bei atliktais unikaliais interviu jis parengė puikias mokslines studijas. 2008 m. jo apginta disertacija „Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1970–1988 m.)“ 2009 m. buvo nominuota geriausių disertacijų konkurse ir apdovanota Lietuvos Prezidentūroje. Per disertacijos gynimą išsakytas vienintelis priekaištas – ji per didelė, per plati, pagal jos tekstą galima būtų parengti ne vieną monografiją. Rašyti „mažai“ ar „kiek reikia“ Vilius nemokėjo. Vis sumanydavo, kad reikia išplėsti vieną ar kitą būsimos knygos ar straipsnio vietą, papildyti medžiaga kitame skyriuje. Pats nepastebėjo, kaip šie rašto darbai jį įtraukė, neužtekdavo jau ne tik darbo valandų, bet ir dienos laiko, prie savo tekstų dirbo ir naktį. Dar jaunas amžius ir atrodytų neišsenkanti energija Vilių apgavo, jis nuovargi suvokė kaip savaimę suprantamo pasiaukojimo mokslui pasekmę. Tokia jau buvo jo darbo etika, lėmusi puikius akademinis rezultatus: Viliaus moksliniai straipsniai išspausdinti prestižiniuose tarptautiniuose žurnaluose *Europe-Asia studies*, *Histoire@Politique*, kituose užsienio ir Lietuvos žurnaluose. Štai ką tik, 2019 m. vasarį, jau po Viliaus mirties, pasirodė kolektyvinė monografija anglų kalba *The Literary Field under Communist Rule*, kurioje Viliaus indėlis – knygos dalis apie Lietuvos rašytojų strategijas sovietmečiu¹. Intelektinis Viliaus palikimas saugomas ir Lietuvos istorijos instituto rankraščių skyriaus fonde (f. 66), kur saugomi atliktų interviu įrašai.

Žinoma, svarbiausias Viliaus akademinis indėlis yra jo monografijos. Tiek pagal disertaciją parengta knyga „Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1968–1988 m.)“², tiek antroji monografija „Lietuvos rašytojai „Tautų draugystės“ imperijoje“³ yra didelės apimties sovietmečio tyrimams reikšmingi darbai. Susidomėjęs skaičiau jų rankraščius, su kuriais susipažinti patikėjo Vilius, skaičiau jas ir jau išspausdintas, remiuosi ir savo šiandienos tyrimuose. Šių monografijų ypatybė yra ta, kad praėjus tam tikram laikui jas gali skaityti lyg iš naujo, vėl atrasti įdomių, atrodytų, anksčiau skaitant praleistų vietų. Taip ir šiandien, vėl sugrįžęs prie Viliaus pirmosios monografijos, ją skaitydamas stebiuosi, kiek joje daug taiklių įvardijimų, originalių įžvalgų

¹ V. Ivanauskas, Between Universalism and Localism: The Strategies of Soviet Lithuanian Writers and “Sandwiched” Lithuanian Ethnic Particularism, *The Literary Field under Communist Rule*, eds. A. Jurgutienė, D. Satkauskytė, Academic Studies Press, 2019, p. 37–56.

² V. Ivanauskas, *Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1968–1988 m.)*, Vilnius, 2011.

³ V. Ivanauskas, *Lietuvos rašytojai „Tautų draugystės“ imperijoje*, Vilnius, 2015.

ir unikalių atradimų. Monografiją galima skaityti kaip atskiras savarankiškas istorijas, pavyzdžiui, apie Mažeikių naftos perdirbimo gamyklos ar Ignalinos atominės elektrinės įkūrimą, galima antropologiškai pažvelgti į sovietmečiu veikusias, bet ir šiandien galimas biurokratinės praktikas, ar gerai susipažinti su lokaliais vietovės, pavyzdžiui, Alytaus miesto, istorija, tačiau svarbiausia yra tai, kad visi šie knygos pasakojimai yra integralios vieno gilaus ir nuoseklaus tyrimo, atskleidžiančio sovietinės nomenklatūros ir biurokratinės veikimą, dalys.

Panašiai ir antroje monografijoje apie Lietuvos rašytojus sovietmečiu jos autorius neapsiriboja vien kultūrininkų artėjimo ar nutolimo nuo Maskvos konstatavimu. Tirdamas rašytojų veiklą ir jų kūrinis, Vilius įsiskverbia į nacionalizmo raišką sovietmečiu. Jis atskleidžia sudėtingą įsitraukimo, kontrolės ir koegzistavimo sovietinėje imperijoje hierarchiją, skirtingas strategijas, pristato tiek kitų respublikų (Gruzijos, Kirgizijos ir kt.) atvejus, tiek ir pačioje Lietuvoje kūrusių ne tik lietuvių, bet ir kitų tautybių kultūrininkų (pvz., žydų rašytojų) padėtį. Galbūt kritikas gali sakyti, kad monografijų, ypač antrosios, tekstas nėra lengvai skaitomas. Šia tema esame kalbėję su Viliumi ir jis buvo kategoriškas: mokslinis darbas nėra populiarus knygutė. Autorius, įdėjęs tiek daug triūso ir pastangų, turi teisę tikėtis skaitytojo atidumo, kurį atperka įgytos žinios. Neabejoju, kad jaunosios istorikų kartos vis iš naujo atras Viliaus knygas ir straipsnius, be kurių neįmanoma išsiversti tyrinėjant XX a. antrosios pusės Lietuvos istoriją.

Galima net sakyti, kad Vilius tam tikra prasme kolegoms istorikams „atrado Ameriką“. Jis buvo vienas pirmųjų, kuris pasinaudodamas savo akademiniais ryšiais išvyko į kiek ilgesnę stažuotę JAV. 2009–2011 m. kaip Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto podoktorantūros stažuotojas jis vyko į komandiruotes JAV moksliniuose centruose – Kalifornijos Berklio, Indianos bei Stenfordo universitetus. Iš jų sugrįžęs jis įtikinėjo mus, savo kolegas, kad negalima užsisklęsti vien Lietuvos tyrimų ribose, svarbu ieškoti glaudaus bendradarbiavimo su užsienio mokslininkais galimybių, stengtis kuo plačiau pristatyti savo tyrimus. Tuomet Viliaus suagituoti ryžomės organizuoti savo sekciją didžiausios pasaulyje mūsų Rytų Centrinės Europos regioną tyrinėjantios organizacijos – Slavistikos, Rytų Europos ir Eurazijos tyrimų asociacijos (ASEEES) – suvažiavime. 2011 m. lapkritį Vašingtone vykusiame ASEEES suvažiavime Vilius, Aurimas Švedas ir aš kartu su kolegomis iš Latvijos universiteto Martinu Kapranu ir Davidu Beecheriu iš JAV Berklio universiteto organizavome sekciją apie vėlyvojo sovietmečio institucijų įsameninimą ir jų darbotvarkes, kurioje Vilius skaitė pranešimą apie Lietuvos rašytojų sąjungos veiklą. Po šio pirmojo sėkmingo bandymo sekė kitos tarptautinės konferencijos, stažuotės ir komandiruotės, iš kurių ypač paminėtina 2012–2013 m. vykusį Fulbrighto stažuotę Kalifornijos Berklio universitete. Vilių inspiravo profesorių Jurijaus Slezkino ir Johno Conelly požiūris ir prieigos tiriant komunistinį laikmetį, gebėjimas įžvelgti mokslinio pranešimo esmę, jo santykį su jau esamu sovietologijos įdirbiu,

net diskusijų vedimo būdai. Fulbrighto stažuotės pusmetį Vilius vertino kaip savo aukso amžių: įkvepiančios diskusijos su kolegomis, darbas turtingoje Berklio universiteto bibliotekoje ir didžiausią sovietinės archyvinės medžiagos masyvą už buvusios SSRS ribų turinčiame Huverio archyve, susitikimai su Kalifornijoje gyvenančių lietuvių šeimomis, dalyvavimas, pasisakymai Lietuvos valstybinių švenčių proga lietuvių bendruomenės renginiuose. Harmonijos ir pilnatvės jauseną kūrė kartu su Viliumi šioje ilgoje išvykoje buvusi šeima – žmona Gvida bei tuo metu dar visai maži sūnūs – ketverių metų Juras ir dvimetis Ainis. Mano Fulbrighto stažuotė tuo pat metu vyko kaimyniniame Stenfordo universitete, tad dažnai lankiausi pas Vilių, kartu su jo šeima keliavome, mačiau, kaip jis džiaugiasi.

Iš Viliaus idėjų užgimė ir Vilniaus simpoziumas vėlyvojo sovietmečio ir posovietmečio klausimais. 2018 m. lapkritį Lietuvos istorijos institute vyko jau devintasis kasmetinis simpoziumas. Deja, Vilius jame nedalyvavo – Institute prie Viliaus nuotraukos degė žvakė, kolegos iš Lietuvos ir užsienio prisiminė ir pagerbė jo atminimą, o jau po dviejų dienų laukė liūdnas atsisveikinimas.

Simpoziumų organizavimas, bendradarbiavimas su Lietuvos ir užsienio kolegomis, tarptautinės konferencijos buvo Viliaus akademinės iniciatyvos ir pastangos Lietuvai, galėčiau sakyti – vieno didelio jo plano dalys. Jo šerdis buvo ambicija sukurti visus sovietmečio tyrinėtojus Lietuvoje jungiančią bendriją, galinčią imtis didelių tarptautinių mokslinių projektų. Vienas tokių – ASEEES regioninės konferencijos organizavimas Lietuvoje. Tai turėjo tapti postūmiu Baltijos šalių istorijos tyrimams. Deja, šie Viliaus sumanymai iki šiol neįgyvendinti. Kelias, kuriuo kryptingai ėjo Vilius, mums, jo draugams ir kolegoms, yra lyg įpareigojimas neapsiriboti vien lokaliais ginčiais, o stengtis žvelgti plačiau ir siekti toliau tiriant Lietuvos istoriją ir garsinant tyrimus pasaulyje.

Saulius Grybkauškas

Lietuvos istorijos metraštis = The Year-Book of Lithuanian History = Jahrbuch für litauische Geschichte / Lietuvos istorijos institutas; redakcinė kolegija: Gintautas Sliesoriūnas (pirm.)... [et al]. – Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019.

ISSN 0202-3342

2019 metai 1. – 2019. – 260 p. – Santr. angl. – Bibliogr. nuorodose ir str. gale. –

Metraštyje skelbiami reikšmingi 2019 metų pirmojo pusmečio Lietuvos istorikų darbai, istorijos šaltinių publikacijos, mokslo gyvenimas.

Mokslo žurnalas

Lietuvos istorijos institutas
LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS
2019 metai 1

Redaktorė *Ieva Puluikienė*
Maketuotoja *Žydronė Jakonytė*
Dailininkė *Audronė Uzielaitė*
Santraukas į anglų kalbą vertė *Ieva Vitėnienė*

2019 08 19. 17,58 leidyb. apsk. l. Tiražas 150 egz.

Išleido Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108
Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, Vilnius